

HAYOT DAVOMIDA TA'LIM OLIH: YANGI PARADIGMALAR VA KUTILADIGAN NATIJALAR

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Meliyeva Maftuna Abduhalimovna

*Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti akademik litseyi tabiiy fanlar
kafedrasi o'qituvchisi*

TARBIYA JARAYONIDA O'Z-O'ZINI TARBIYALASH METODLARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: Maqolada tarbiyaning maqsadi va vazifalari, tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari, tarbiya maqsadining aniqligi, tarbiya jarayonining xususiyatlari, zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan samarali hamkorlik jarayonlari keng yoritib berilgan.

O'z-o'zini tarbiyalash metodlari. O'quvchida o'z-o'zini tarbiyalashga, ya'ni, o'z ustida ongli, batartib ishlashga ehtiyoj paydo bo'lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O'z-o'zini tarbiyalash metodlari o'quvchilarning o'zini - o'zi idora qilishlari, turli o'quvchilar organlari faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo'llaniluvchi usullardir. O'z-o'zini tarbiyalash o'quvchilarning o'zini - o'zi idora qilish va o'quvchilarning turli organlar faoliyatida faol ishtirok etishni ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqeini oshirishning ta'sirchan vositasidir. O'quvchilar o'qish, tarbiya va dam olishda o'z-o'zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, bu usullar o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi. O'z-o'zini tahlil ga qaratilgan faoliyat usulidir. O'z-o'zini tahlil qilish uchun o'quvchi o'zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib

boradi. O'z-o'zini baholash mavjud fazilatlarini, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o'z shaxsiga baho berishga yo'naltirilgan faoliyat usuli. O'quvchining qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlash zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin o'quvchini bunga yetarli tayyorlash mumkin. Shu bois o'quvchi irodali bo'lishi, o'z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo'lishi, ya'ni, tarbiyalanishni xohlashi, o'zini o'rtoqlari, atrofdagilarning ko'zi bilan ko'rish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi lozim. O'z-o'zini baholash o'quvchi uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o'ziga chetdan turib xolisona baho berish, o'zidan qoniqish hosil qilishda yordam beradi. Izohlash - tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli. Izohlashning hikoya va tushuntirishdan farqlanadigan muhim belgisi muayyan guruh yoki alohida shaxsiga yo'naltirilganligidir. Ushbu metodni qo'llash sinf o'quvchilarining umumiy yoki jamoa a'zolarining shaxsiy xususiyatlarini bilishga asoslanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ish olib borishda izohlashning elementar usul va vositalari qo'llaniladi: «Shunday harakat qilish kerak», «Hamma shunday qiladi». O'smirlar bilan ishlaganda ma'naviy-axloqiy tushunchalarning ijtimoiy ahamiyati va ma'nosini izohlash zarur.

Izohlash quyidagi holatlarni yuzaga keltirish uchun qo'llaniladi:

1) Yangi ma'naviy-axloqiy sifatlar yoki xulq ko'nikmalarini tarkib toptirish va mustahkamlash;

2) Tarbiyalanuvchilarning sodir etilgan muayyan hodisaga to'g'ri, ongli munosabatni hosil qilish. Maktab amaliyotida izohlash ishtirokchilarga tayanadi. Ishontirish vositasida o'quvchi ruhiyatiga sezilarsiz holda ta'sir etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'smirlar ishonuvchan bo'lishadi. Pedagog ishtirokchilardan tarbiyalanuvchi ma'lum ko'rsatmani qabul qilishi zarur bo'lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta'sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi. Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli bo'lib, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzular («Did haqida bahs», «Mashhur bo'lish yo'llari», «Biz madaniyatli kishilarmizmi?» va hokazolar)da o'tkaziladi. Munozara turli nuqtayi nazarlar to'qnashgan vaziyatda o'quvchilarda ma'lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi. Munozara asosida turli qarashlar yotadi. Bahs ijobiy natija berishi uchun puxta tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq. Munozara uchun mustaqil mulohaza va qarashni yuzaga keltiruvchi 5,6 ta savol tayyorlanadi. Ushbu savollar bilan munozara ishtirokchilari oldindan tanishtiriladilar. Ba'zan tarbiyachi munozara ishtirokchilarini o'zi tayinlashi ham mumkin. Chiqishlar jonli, erkin va qisqa bo'lishi zarur. Matnni yozish kerak emas, agar shunday holat yuz bersa munozara zerikarli tus oladi. Pedagog munozara ishtirokchilariga fikrlarini ixcham, asosli va dalillar asosida bayon etishga yordam beradi. Mashq va o'rgatish metodlari muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keyingi bosqichlarida mustahkamlanib boradi. O'qituvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganligini kuzatib borishlari kerak. O'quvchilar odatlarni o'z yaqinlaridan

meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo'lga qo'yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat xarakterga aylanadi. Mashq muayyan xatti-harakatlarni ko'p marotaba takrorlashni o'z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o'quvchi uchun ongli, ijobiy jarayondir. Mashq natijasida ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o'quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma'naviy-axloqiy sifatlari boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi. O'rgatish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir. O'rgatish bir necha izchil harakatlar yig'indisidir. O'qituvchi bu harakatlarni ko'rsatib berishi, tushuntirishi, kuzatishi lozim.

Tarbiya amaliyotida mashq qilishning turli xili mavjud:

1. Faoliyat davomida mashq qilish;
2. Kun tartibi mashqlari;
3. Maxsus mashqlar.

Faoliyatda mashq qilish mehnat, ijtimoiy hamda jamoa faoliyatini tashkil etish va o'zaro munosabatni yo'lga qo'yish odatlarini tarbiyalashga qaratilgandir. Kun tartibi mashqlari belgilangan kun tartibiga amal qilish, shu bilan bog'liq istak va harakatlarni boshqarish, ish va bo'sh vaqtdan to'g'ri foydalanish odatiga o'rgatadi. Maxsus mashqlar madaniy xulq ko'nikma va malakalarini hosil qiladi, mustahkamlaydi. Topshiriq o'quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida qo'llaniladigan usul. O'quvchilarning topshiriqlarni jamoa bo'lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z kuchlarini umum ishiga sarflashga, jamoa uchun mas'uliyatni his etishga o'rganadilar. Mehnat qilish o'quvchilarning harakatlarini shakllantiradi, mustahkamlaydi. Pedagogik talab turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari. Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. Pedagogik talab ma'lum harakatlarni rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatlarni bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin. Rag'batlantirish va jazolash usullari. O'quvchi bolalarning har biri o'sib, ulg'ayib, kamol topib borayotganini sezishi kerak. Shundagina bola o'zining olg'a siljib borayotganini ko'ra biladi, o'z kuchiga ishonadi.

Rag'batlantirish quyidagi turlarga bo'linadi.

- 1) O'quvchining kuchi yetadigan, mas'uliyatli topshiriq berish orqali bolaga ishonch bildirish: bunda bola o'z qadr qimmatini bilan faxrlanadi;
- 2) Maktab (majlislarda);
- 3) Estalik sovg'alar berish;
- 4) Maqtov, faxriy yorlig'i berish;
- 5) Stipendiya bilan ta'minlash;
- 6) Hurmat taxtasiga rasmini osish;
- 7) Qo'llab quvvatlash;
- 8) Mas'uliyat va jamoaning minnatdorchiligi;
- 9) Sinfda birinchi o'rinda turish;

10) Musobaqalarda bayroq ko‘tarish gazeta, radioda, televizorda e‘lon va h.k.

Jazolash. Tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo ham o‘quvchining individual xatti-harakatlari va umumjamoaning faoliyati uchunurish, kaltaklash kabi usullardan foydalanish mumkin emas, o‘quvchini qo‘rqitish, g‘azablantirish ham ijobiy natija bermaydi. Aksincha, o‘quvchi qo‘rqanda yolg‘on gapirishni o‘rganadi, ikki yuzlamachi bo‘lib qoladi. Maktablarda qo‘llash mumkin bo‘lgan jazo choralariga quyidagilar kiradi: Tanbeh berish - eng muhim jazo chorasi. O‘qituvchi o‘quvchiga yuzma-yuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo‘yish mumkin.

Ogohlantirish - sodir etilishi mumkin bo‘lgan muayyan xatti-harakatlarning oldini olish maqsadida qo‘llaniladi. Hayfsan berish - o‘quvchining ma‘lum xatti-harakatlarini qat‘iy choralar asosida baholash. Agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natijani bermasa, o‘quvchi belgilangan intizomni buzaversa, uning aybi qay darajada bo‘lishi va intizomni qanday sharoitda buzganligini inobatga olib unga hayfsan e‘lon qilish mumkin. Uyaltirish- o‘quvchining ma‘lum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiyasi uchun masul bo‘lgan subektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va boshqalar) oldida baho berish. Odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus va sharmhayodir. Odamda insonda izzat-nafs, odamiylik qancha kuchli bo‘lsa, avvalo, o‘zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo‘ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu histuyg‘ularni ehtiyotkorlik bilan o‘stirish lozim, lekin ha deb uyaltiraverish va qizartiraverish yaramaydi. Bundan oqilona va o‘z o‘rnida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish mumkin. Jazo puxta o‘ylab qo‘llanilishi lozim, aksincha, jahl ustida jazolash mumkin emas. Jazolar yakka xarakterda, ya‘ni, birgina usulni qo‘llash asosida bo‘lsin, o‘quvchining aybiga mos, muvofiq bo‘lishi, tez-tez qo‘llanilmasligi, jazolanuvchida jazoning to‘g‘ri belgilanganligiga nisbatan shubha tug‘ilmasin va ular o‘z ayblarini sezsin. Jamoada muhokama qilish va jamoa tomonidan qo‘llab-quvvatlangan jazo berilsa, uning ta‘sir kuchi yanada oshadi. Barcha holatlarda ham jazo tarbiyalanuvchining jismoniy va ruhiy azob-uqibatlariga solmasligi, uni tahqirlamasligi, sha‘nini yerga urmasligi kerak. Ta‘lim jarayoniga tatbiq qilinadigan har qanday pedagogik texnologiya, uning komponentlari ta‘lim mazmuni, o‘quv dasturi yoki darslik, o‘qituvchi faoliyati orqali o‘tishidan qat‘iy nazar, o‘quvchining jonli tarzdagi erkin va ijodiy faoliyatini jadal rivojlantirishga xizmat qilishiga erishish talab qilinadi. Bunda pedagogik texnologiyalar, birinchi navbatda, har bir o‘quvchitalabaning boshqa o‘quvchi-talaba, dars materiallari hamda o‘qituvchi (pedagog) bilan erkin tarzda muloqot qilishini, fikr almashinishni ta‘minlaydi. Bugungi yoshlar ertangi kun egalari hisoblanishadi. Shuning uchun darslarda o‘quvchilarni milliy g‘urur, vatanparvarlik, insonparvarlik, fidoiylik kabi tuyg‘ularni va insoniy fazilatlarini shakllantirishda rolli o‘yinlar, aqliy hujum, mozaika, pinbord, FSMU, klaster, imen, insert, snikveyn va boshqa noan‘anaviy dars usullaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday noan‘anaviy darslarni qanday qilib tashkil etish, qaysi darslar ko‘proq ijobiy natija berishini o‘qituvchi oldindan tahlil qilib olishi kerak. Albatta, bunday darslar o‘qituvchining o‘zidan ham chuqur fikrlash qobiliyatini va muammolar yechimini topish mahoratini talab etadi. Xalq donishmandi Platon: “bo‘m-bo‘sh miya, iblisning

xonasidir” – deydi. Dars jarayonida tinimsiz gapirish zerikarlidir, bir gapga hadeb urg‘u bermaslik kerak. O‘qituvchining chiroyli talaffuzi o‘quvchiga ijodiy quvvat berishi kerak. O‘quvchi to‘lib turgan idishni emas, balki yonib turgan mash‘alani ko‘rishi lozim. Bunda ma‘lum ma‘no va fikrlash uchun umumiy asos bor. Ta‘lim jarayoning asosiy talablaridan biri mustaqil fikrlovchi, ongli tafakkurga ega bo‘lgan shaxsni tarbiyalashdir. Ya‘ni erkin fikrlovchi, mustaqil tafakkurga ega bo‘lgan inson jamiyatning asosiy bezagidir. Bu esa o‘zlashtirish kalitidir. Ta‘lim texnologiyasining asosiy mohiyati ta‘limda o‘quvchi-talabani qiziqtirib o‘qitish va bilimlarni to‘liq o‘zlashtirilishiga erishish. Ta‘limda berilayotgan bilimlarni talabalarning aksariyat ko‘pchilik qismi puxta o‘zlashtirishi pedagogik texnologiyani joriy etishning asosiy maqsadi hisoblanadi. Biz yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, ta‘lim jarayonida innovasion texnologiyalardan foydalanish darsning sifat va samaradorligini mazmunan yaxshilaydi. O‘quvchilardagi faol ijodkorlik, hamkorlik, sog‘lom ijodiy muhitga nisbatan o‘z-o‘zini baholashga, tahlil qilishga, nisbatan munosabat bildirishga alohida ahamiyat beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. 464-bet.
2. Quronov M., Mustafaev Sh. G‘oyaviy-Estetik tarbiya – Ommaviy madaniyat ta‘siriga qarshi kurashning pedagogik omili // SamDU Ilmiy axboratnomasi jurnali. – Samarqand., 2013. – № 2. – B 65-68. 40.
3. Muxsiev A. Milliy tarbiya nazariyasining dolzarb masalalari. // Xalq ta‘limi. -Toshkent, 2003. -№3.-B.43-44.
4. Najmidinova K. U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o‘rni. –T: Adolat, 2016.- 224 b.
5. Olimov Sh. Ma‘naviy-axloqiy tarbiya mazmuni va yo‘nalishlari. // Kasb-hunar ta‘limi. –Toshkent, 2005.-№3. -B.- 8 .
6. Olimov Sh.Sh. Ma‘naviy-axloqiy tarbiya asoslari. (Monografiya). – T.: “Fan va texnologiya”, 2015, 228 b.